

SPROG- KRÆSEN

Nyt fra
Den Danske
Sprogkreds 13

15. december
2021

Det er smaddersjovt at hoppe i plutte

Ligesom der på det grønlandske inuitsprog findes mange ord for sne, findes der mange ord for blandinger af jord, vand og snavs på dansk. Blandt dem, der er kendt i hele Danmark, kan vi nævne *pløre*, *mudder*, *pladder*, *smadder*, *pjadder*, *sjask*, *sjap*, *søle* og *elte*, og hertil kommer så forskellige ord, der er knyttet til bestemte områder i landet.

På Lolland, Falster og de omgivende små øer bruger man ofte ordet *plutte*. Ordet findes hverken i Retskrivningsordbogen eller på Ordnet.dk, men det optræder på landkortet, da det indgår som 1. led i navnet på *Plutteøen*, en halvø i Nakskov fjord. I *Sprogkræsen 13* bringer vi en artikel om de ofte oversete dialekter på "Sydhavsøerne".

Sprogkræsen 13 indeholder også en artikel om gamle danske ordsprog, bogstaverne ø og ö, oprindelsen af ordene *kaffe* og *te*, anmeldelser af nye bøger om det danske sprog, en sjov quiz om homonymer og selvfølgelig også programmet for Sprogkredsens aktiviteter i foråret og sommeren 2022.

Den Danske Sprogkreds' bestyrelse

Lise Bostrup (formand og redaktør)
Lone Rytsel (næstformand)
Ingelise Hallengren (kasserer)
Irina Bjørnø, Michael Falkendorf,
Dan Hellum og Rainer Verhoeven
Suppleant: Karin Sigurskjold

**www.DenDanskeSprogkreds.dk / Facebook: DenDanskeSprogkreds
folkeskolen.dk/blogs/den-danske-sprogkreds**

Indhold

Siden sidst	3
Sprogkredsen på Bogforum 2021	4
Lise Bostrup: <i>Plutte? Kender I ikke til det?</i>	6
Karin L. Sigurskjold: <i>Om ordsprog</i>	12
Lise Bostrup: <i>Hvor mange bogstaver er ø, ö, oe og oe ?</i>	19
Anmeldelser	
<i>Use it or loose it</i> om Henrik Gottliebs disputats <i>Echoes of English</i>	22
<i>Børns sprogtilegnelse</i>	25
<i>Dansk Sproghistorie 5: Dansk i samspil</i>	26
Er du sprogkræsen?	
Lise Bostrup: <i>Er vi begyndt at tænke for meget?</i>	27
<i>Dansk Sprognævns nyordsliste</i>	28
Poul Sørensen: <i>Kaffe og te</i>	29
Ingelise Hallengren: <i>Har du styr på homonymerne?</i>	31
Den Danske Sprogkreds' program januar - september 2022	32

Kontakt Lise Bostrup

Herlufsholmvej 11,
2720 Vanløse
DenDanskeSprogkreds@gmail.com
Tlf. 38 74 36 00 / 26 71 78 37

Abonnement på Sprogkræsen

Sprogkræsen udkommer 4 gange om året.
Papirudgave: 300 kr. pr. år eks. porto
Elektronisk udgave: 300 kr. pr. år.

Medlemskab

af Den Danske Sprogkreds
250 kr. pr. år inkl. årets udgivelser og
entré til Sprogkredsens arrangementer
Nordea 2128 0714426052
Mobilpay 26 71 78 37

Siden sidst

Den 6. oktober sang operasangerinden **Nickie Johansson** med sin mand, **Michael Lindberg**, ved flyglet en række af Harald Bergstedts smukke sange, hvoraf flere var arrangeret som fællessang. Der var også plads til et par anekdoter og gode grin.

Sprogkredsen er engageret i sprogpolitik, men som forening har vi ikke noget parti-politisk standpunkt. Ved kommunalvalget i efteråret 2021 var flere af vores medlemmer og nære samarbejdspartnere opstillet for forskellige partier: **Irina Bjørnø** (Alternativet), **Tine Vinter Clausen** (Venstre), **Ingrid Slott** (Konservative) og **Frank Gravesen** (SF).

Den 8.12. holdt Sprogkredsen juleafslutning på Kulturstationen i Vanløse. **Elisabeth Handberg** spillede op til fællessang, **Karin L. Sigurskjold** og **Lise Bostrup** holdt korte oplæg, vi spillede Sprogkredsens billedlotteri, og **Ingelise Hallengren** (i forgrunden) havde lavet sjove sprogquizzier.

Den nye suppleant i Sprogkredsens bestyrelse, cand.mag. **Karin L. Sigurskjold** perspektiverede ved julearrangementet den 8.12. H.C. Andersens julehistorie om *Nissen hos spækhøkeren* med en sammenligning med Platons hulelignelse.

Sprogkredsen holdt de første digitale møder under den første coronanedlukning, og resultaterne var så gode, at vi fortsætter med at holde møder over nettet som et supplement til de fysiske møder. Ved et lille møde om emnet sprogrøgt den 17. november var der deltagere fra Nordjylland, Midtjylland, Nord-, Syd- og Vestsjælland, Vestlolland og København.

Sprogkredsen på Bogforum

Den Danske Sprogkreds deltog på Bogforum den 5., 6. og 7. november 2021 i samarbejde med Forlaget Bostrup. Næsten alle Sprogkredsens bestyrelsesmedlemmer deltog som standpassere og oplægsholdere.

Sprogkredsens billedlotteri *Med ja-hatten på. Idiomaticke vendinger på spil*, som vi udgav i februar 2021, var ubetinget det, der tiltrak sig den største opmærksomhed. **Mette Hess**, der har skrevet flere af artiklerne i *Med professor-hatten på. Idiomaticke vendinger med historie* demonstrerede spillet for gæsterne på standen.

Michael Falkendorf fortalte om forskellene mellem de amerikanske tekster til Anders And og de danske oversættelser.

Dan Hellum fortalte søndag formiddag om sin pamflet *Engelsk i dansk*. Modstanden mod den omsiggribende brug af engelske ord og udtryk er et af Sprogkredsens fokusområder.

Det var muligt at købe de første 12 numre af *Sprogkræsen* på Sprogkredsens stand.

Sprogkredsen præsenterede en helt ny brochure med informationer om Sprogkredsens aktiviteter og udgivelser.

Kristina Bøcker og **Ingelise Hallengren** snakkede længe med formanden for forfattergruppen StORDstrømmen, krimiforfatteren **Hans-Willy Bautz**.

Plutte? – Kender I ikke til det, derinde i Københavnsstrup?

Regionalsprog på Lolland, Falster, Sydsjælland og de omkringliggende øer

Af Lise Bostrup

I begyndelsen af 1900-tallet kunne sprogforskere med få kilometers nøjagtighed afgøre, hvor i landet en person kom fra. Sådan er det ikke længere. Dialekterne er under afvikling, – og det er der mindst to gode grunde til.

For det første lever vi ikke længere i statiske, ret isolerede samfund. Radio og tv sørger for, at vi bliver udsat for dansk standardsprog og andre regionalt farvede talesprog.

For det andet er vi selv mere mobile. Mange unge mennesker flytter til andre områder for at tage en uddannelse eller finde et arbejde og påvirkes dermed af sproget i uddannelsesinstitutionen, blandt kammeraterne og i den nye by.

Tilbage har vi så regionalsprog, hvor standardsprog og dialektale træk blandes i forskellig grad hos forskellige mennesker. I denne artikel vil vi fokusere på sproget på Sydsjælland, Lolland og Falster og de omkringliggende øer.

Sproggrænsen tværs gennem Sydsjælland

Det er let at høre forskel på jysk, fynsk, sjællandsk og bornholmsk dialekt, men det kan være svært at skelne mellem den fynske dialekt og det sprog, der tales på Lolland, Falster og de omkringliggende mindre øer.

Danmarks blev i middelalderen inddelt i stifter på tværs af landet. Fyns stift bestod af Fyn, Lolland, Falster, Femern og Rygen og de små omkringliggende øer.

Stodgrænsen på Sydsjælland falder sammen med den gamle grænse mellem kongens og adelens område.

Der går en tydelig sproglig grænse gennem det sydlige Sjælland fra Præstø i vest og over til Dybsø fjord i øst.

Nord for grænsen taler folk med markante stød og bløde *d*'er. Syd for grænsen er disse træk helt fraværende, men til gengæld har man en melodisk intonation og en anderledes syntaks. For at forstå, hvorfor der er så store sproglige forskelle, må man gå tilbage til middelalderen

Kongens jord og adelens jord

Dengang gik kirkens inddeling i stifter på tværs af landet, og både Lolland og Falster var en del af Odense Stift, og det blev de to øer ved med at være helt frem til 1819, hvor Lolland og Falster blev udskilt, og der blev oprettet et bispesæde i Maribo.

Det sprog, der taltes i kirkerne og i skolerne var altså ikke sjællandsk, men fynsk. Dertil kom, at området syd for Præstø på Sjælland og det meste af Falster fra 1100-tallet og frem til 1766 var såkaldt krongods, altså jord, der tilhørte kongen personligt. Kongen kunne her dyrke jorden og drive jagt, som han ønskede det, han kunne hverve soldater blandt bondesønnerne, og han kunne forpagte jord til andre, pantsætte det eller sælge, fuldstændig som han ønskede det. Resten af Sjælland, Lolland og de omkringliggende øer tilhørte adelen.

En fysisk grænse

Kongerne afholdt store jagter på krongodset, og de havde behov for at forhindre de eftertragtede hjorte og vildsvin i at løbe væk fra de kongelige jagtmarker og komme i sikkerhed længere nordpå, og derfor anlagde Christian den 4. i 1616 en fysisk grænse tværs over Sydsjælland, som bestod af et ca. 15 km langt højtbeplantet dige og en dyb grøft. Grænsen blev omtalt som vildtbanen.

Grænsen kunne i stavnsbåndets tid også bruges til at forhindre bønderkarlene i at stikke af fra området og søge mod hovedstaden og slå sig ned der eller at prøve at få hyre på et skib og f.eks. komme til Vestindien. Ved de fem eksisterende landeveje blev der opsat porte med opsynsmænd, og man kunne kun passere, hvis man medbragte godkendte og stemplede rejsedokumenter, som en bondekarl ikke så let kunne skaffe sig.

Den bevogtede grænse mellem krongods og adelsgods gjorde kommunikationen mellem den jævne befolkning nord og syd for Præstø stort set umulig, og det er begrundelsen for den store forskel mellem talesproget nord og syd for Præstø.

Stødgrænsen

Den mest iørefaldende forskel på sproget nord og syd for det gamle vildtbanehegn er stødet. Dialekttalende i Næstved-området udtaler ordene *hus* og *dag* med et meget markant stød, der får ordene til at lyde som om der er to vokaler som i *hu'us* og *da'a*. Syd for stødgrænsen udtales ordene med lange vokaler helt uden stød som *huus* og *daa*.

Hvad er et stød?

Et stød er et lille ophold i stemmelæbernes svingninger i forbindelse med udtalen af en stemt lyd. Vi har stød på vokalerne i talordene *en*, *to*, *tre* og stød på konsonanten i tallet *fem*.

Det er klart, at det kun er stemte lyde, der kan udtales med stød. Alle vokaler er stemte, og kan udtales med stød, men det er kun nogle af konsonanterne, der er stemte. Hvis man er i tvivl om, hvorvidt en lyd er stemt, kan man prøve at synge på den. Det går fint med *l*, *m* og *n*, men slet ikke med f.eks. *f* og *p*. Kombinationen *ng*, som vi f.eks. kender i ordet *lang*, er også stemt, og det samme er *j* i et ord som *høj*, *v*, når det udtales *u*-agtigt som i *sløv*, *r*, når det står efter en vokal som i ordet *mord* og det bløde *d* som i *rød*.

Man kan ikke være sikker på, hvornår en stemt sproglyd udtales med stød. I ord som *mor* og *mord* er den eneste forskel mellem udtalen af de to ord et stød i ordet *mord*, og på samme måde udtales ordene *sej* og *sig* ens, bortset fra stødet i *sej*.

Karakteristiske ord, der udtales uden stød syd for stødgrænsen er *mormor* og *morfar*, udtalt som *måmā* og *māfa*.

Det bløde d

Et andet karakteristisk træk for dialekterne syd for Præstø er, at det bløde *d* ikke eksisterer. Det bløde *d* findes på rigsdansk efter vokaler i ord som *rød* og *ud*. Syd for Præstø siger man *rø* og *u*. Ordet *fodbold* bliver til *fobål*, *mormor* til *māmor* og *rødgrød* til *røgrø*.

Vi har et dyr på et bogstav, som I ikke har inde i Københavnsstrup, siger de. *En g ha ha!* (en ged, udtalt uden *d* og uden stød.)

En anden populær sprogpøg på Lolland og Falster er at bede *dem inn fra Københavnsstrup* a om at forstå denne lille dialog:

Vaa du?

Jaa bu.

Va bu?

Ublabu.

(Hvad er du? Jeg er bud. Hvad (slags) bud? Ugebladbud.)

I forbindelse med lange vokaler sker der en yderligere forlængelse af vokal og rigsmålets bløde *d* erstattet af et *j*, så *ned* bliver til *neej*, *græder* til *graaajer* og *keder* til *keejer*.

Det bløde *d* bruges på rigsdansk også i endelsen *—et* som *huset* og *lavet*. Her kan man syd for Præstø høre en svag *j*-lyd som i *husej* og *lavej*. Men som regel er lyden simpelthen faldet bort.

De to træk, altså det manglende stød og det manglende bløde *d*, er ikke bare karakteristiske for den sydligste del af Sjælland og Falster, men også for Lolland og småøerne, Langeland, Ærø og Fyn.

Apokope

Apokope betegner et bortfald af en ubetonet stavelse. Hvis man på rigsdansk svarer på spørgsmålet "Kommer du i morgen?" med "Nej, det gør jeg ikke", vil de fleste udtale ordet *ikke* som *ik*. Hvis man derimod bliver spurgt om, hvorvidt man kommer til et eller andet mange gange, kan man godt blive så sur, at man siger "Nej, det gør jeg altså IKKE" med ordet ikke udtalt i to stavelser.

Substantiver er normalt betonedede og derfor ikke ramt af apokope i så høj grad på rigsdansk, men på dialekterne på "Sydhavsøerne" siger man uden at blinke *hest* for *heste*, *plut* for *plutte* og *Plutøen* for *Plutteøen*.

Ordstillingen er anderledes syd for stødgrænsen

Det er ikke kun udtaleforskelle, der adskiller dialekterne på Lolland og Falster fra dialekterne i resten af landet. Også syntaksen, altså den rækkefølge de forskellige led optræder i sætninger, er anderledes her.

Hvis vi tager sætningen: *Jeg kender ikke Anne Madsen*, har vi rækkefølgen subjekt, verbum, adverbium og objekt, men hvis vi i stedet for objektet Anne Madsen bruger det pronominal objekt *hende*, ændres rækkefølgen til: *Jeg kender hende ikke*, hvor det direkte objekt kommer før *ikke*.

Hvis vi så bruger verbet *kender* i en af de tider, der udtrykkes ved en kombination af to ord, så hopper objektet tilbage på sin sædvanlige plads: *Jeg har aldrig kendt hende* / *Jeg vil ikke kende hende*.

Når en københavnner siger Jeg ved det ikke, siger en person fra Lolland Ja ve eg de. Illustration af Gert Ejton, 2021.

På Lolland og Falster holder man den faste rækkefølge af leddene:

han gør eg de mer han gør det ikke mere
han giir ek de mer han gider ikke gøre det mere

Systematikken er størst på Lolland og Falster, men normeringen af rigsmålet støtter placeringen af de lette led længere fremme i sætningen, og den ganske konsekvente syntaks har fået stemplet "dialekt" og er ovenikøbet udsat for en vis grad af latterliggørelse. En af mine bekendte fortalte mig engang, at han mente, at studerende, der talte lollandsk, blev diskrimineret på universitetet. Hvis en person til en eksamen sagde *Jeg ved det ikke*, var det ikke så godt, men hvis en fyr fra Nakskov sagde *Jeg ved ikke det*, så blev han opfattet som en tumpet bonderøv, der havde totalt hul i hovedet.

Historien er givetvis overdrevet, men hvor f.eks. jysk regionalsprog af nogle tolkes som udtryk for, at talerne er gode og ærlige mennesker, er der ikke mange positive konnotationer knyttet til dialekterne på Lolland og Falster.

Placering af jo i sætninger

Adverbiet *jo* kan bruges til at markere, at man godt ved, at det, man siger, ikke er nyt. Hvis der er nogen, der fortæller en, at København er en stor by, vil man sandsynligvis undre sig over, hvorfor de fortæller en noget, som man allerede ved. Ved at sige København er *jo* en stor by, har man markeret det sagte som allerede kendt viden.

I dialekterne syd for Sjælland tages dette *jo* ud af selve sætningen og placeres umiddelbart efter: *Hun arbejder oppe på skolen jo*. En meget populær sætning lyder: *Man ka eg vii de, før man ve det jo*. (*Man kan jo ikke vide det, før man ved det*.)

Tre køn

Danske substantiver er i dag enten fælleskøn eller intetkøn. Substantiver af fælleskøn forbindes med *en*, og substantiver af intetkøn forbindes med *et* som f.eks. *en hund* – *hunden* og *et hus* – *huset*.

Sådan har det imidlertid ikke altid været. Oprindeligt var der tre køn, nemlig hankøn, hunkøn og intetkøn, men med tiden blev hankøn og hunkøn til ét kønt, som fik navnet fælleskøn. Man skal passe på ikke at blande grammatisk køn og biologisk køn sammen. Det hedder f.eks. et *hanegern* og et *hunekern*, altså intetkønsord, selv om der er tale om to forskellige biologiske køn.

I dialekterne på Lolland og Falster findes der rester af hankøn, som markeres med et *i*. Ordet *hund* er hankøn og *hundi* og *veji* svarer til de bestemte former *hunden* og *vejen* på rigsdansk.

Vendisk indflydelse på sproget på Lolland

Venderne er forskellige vestslaviske folk, der levede ved Østersøens sydkyst, og som i vikingetiden frem til 1100-tallet spillede en ret stor rolle for Danmark. Vendiske sørøvere hærgede ofte på Bornholm, Møn, Falster, Lolland og Als, og som forsvar byggede man Rundkirkerne på Bornholm, og de lignende kirker i Ketting og Notmark på Als. Venderne var ikke kristne, og Valdemar den Store

og Biskop Absalon og hans bror Esbern Snare indledte et korstog, erobrede venderne fæstning Arkona på Rygen og ødelagde et stort hedensk gudebillede med titlen Svantevit i 1168. Øen Rygen blev et dansk len, og der blev bygget kirker, som med pavens godkendelse blev lagt ind under Roskilde Stift, og først i 1225 kom Rygen under tysk herredømme.

Herefter kom der mange vendere til Lolland og Falster, og der findes rester af deres sprog i bynavne som *Tilitse*, *Kuditse*, *Binnitse*, *Billitse*, *Boridse*, *Kobelitse*, *Köbelitse*, *Käberlitse*, *Revitse* og *Ullitse* på Lolland og *Jerlitse*, *Korselitse*, *Kramnitse* og *Vommelitse* på Falster.

Endelsen *-itse* har relation til det slaviske suffiks *-isci* (skrives med omvendt trekant over *s* og *c*, der betegner et tilhørsforhold. Navnet *Tilitse* betyder, at området tilhører Tilo. Der findes adskillige lignende navne i den tyske delstat Mecklenburg-Vorpommern og i Polen. Således svarer *Tilitse* til den polske landsby *Tylice*, *Kuditse* til det tidligere *Cutovitze* på *Rügen* og *Kramnitze* til *Kramnitz* lidt nord for Berlin.

Kramnitse adskiller sig fra de andre stednavne på *-itse* ved ikke at henvise til en person, der ejede området, men i stedet er knyttet til det tyske ord *kram*, som vi kender fra f.eks. *isenkram* og *krammer* og stednavnet skulle altså betyde 'handelsplads', hvilket imidlertid ikke udelukker en vendisk forbindelse.

Der findes ikke en tilsvarende vendisk sproglig påvirkning andre steder i Danmark.

Eksempler på dialektale ord i området syd for Præstø

Dialekt

plutte
utidig
a være vov
uskæl
ba 'et
farveller
mati
ran, ranok
en svupsak
en grossenollike
at gå bort
at falde ned
det gør li' majet
at dreje roe
sagumeme
dæderneme
at vågne nogen
at blive syltet
at snue den

Rigsdansk

smadder, mudder
uartig
at være uoplagt eller lidt syg
udskæld, det, man får, når man bliver skældt ud
bagefter
farvel
madtid (spisetid)
rigtig nok, virkelig
en æbleskive med rom
en gråspurv
at gå et ærinde, at gå en tur
at hidse sig ned, at slappe af
det gør ikke noget
at gå på toilettet (skide)
satme (lad satan æde mig)
satme (lad djævelen æde mig)
at vække nogen
at få kold sne tværet ud i ansigtet
at halvsove

Om ordsprog

Af Karin L. Sigurskjold

Billedlige og bogstavelige ordsprog

For et par uger siden lagde min datter et billede op i en lukket Facebook-gruppe af mit fire-årige barnebarn, der var faldet i søvn med tre små, sirligt opstillede Warhammerfigurer ved siden af sig på lagenet. Min datter skrev kommentaren: *Æblet falder ikke langt fra stammen* og hentydede til, at barnets far stadig nyder at male Warhammerfigurer, når han skal slappe af og hygge sig alene.

Ordsproget er en elegant måde at sige, at sønnen slægter sin far på. Udtrykket er billedligt. Det drejer sig ikke om æbler og træstammer, men om afkom og ophav, om mennesker, og den overførte betydning er typisk for rigtig mange ordsprog.

Alle ordsprog siger noget om menneskelige forhold eller situationer, og selv når de skal forstås bogstaveligt og for eksempel handler om vejrlig eller naturforhold, så er det med henblik på, hvad disse forhold betyder for mennesket: *Aprils væde er bondens glæde*. Regner det i april, er der chancer for en god høst om sommeren, hvilket naturligvis kommer landmanden til gode.

Ordsprogs opbygning og funktion

Æblet falder ikke langt fra stammen er en hovedsætning med et verballed, et subjekt og et adverbialt led.

Aprils væde er bondens glæde består af et verballed, et subjekt og et subjektsprædikat.

Begge sætninger er forholdsvis simple grammatisk set. Ordsprog består ifølge Politikens *Bevingede ord & aforismer* (2001) for det meste af 6 - 8 ord, og kun sjældent når de op over 10 ord. De er enten en hovedsætning eller måske en hovedsætning med en ledsætning. Enkelte er så kortfattede, at verbet helt er udeladt.

Sætningerne består af almindelige ord, som er blevet brugt af helt almindelige mennesker som for eksempel bønder. (At ordene i dag ikke altid forekommer så almindelige, er en anden sag og kan være en årsag til, at nogle ordsprog går i glemmebogen og ikke bliver brugt.)

Sætningerne har ingen overflødige ord, men er korte og koncise, og budskabet er lige på og hårdt: som ophav, så afkom. Ordsprog er altid i nutid, fordi de udtrykker noget tilsyneladende almengyldigt. Enkelte er dog i bydeform eller som nævnt helt uden verbum. Ordsprog udtrykker en kollektiv erfaring, som generation efter generation har fundet rigtig og videregivet, hvilket forlener ordsprog med en slags historisk sandhedsværdi, der giver udtrykket vægt.

I disse to nævnte ordsprog er der ikke en egentlig moralsk vurdering eller en løftet pegefinger som i mange andre ordsprog. Her er det snarere en

Man kan ikke både blæse og have mel i munden.
Illustration af Gert Ejton.

konstatering: Sådan er det med fædre og sønner (som i tilfældet med mit barnebarn), og sådan er det med regn og høst. Men det almengyldige er kun tilsyneladende, for det er jo ikke alle børn, der ligner deres forældre, og der findes da også et ordsprog, der siger det modsatte: *Stundom vokser kroget gren på lige træ*. Her er træet igen forælderen, mens grenen er sønnen eller datteren, der i modsætning til forælderen *lige* eller gode eksempel er blevet *kroget* og dårlig. Her fornemmer vi en moralsk vurdering: Dette er ikke, som det bør være. Ordsprog udtrykker samfundsværdier og fungerer meget ofte som moralens vogter.

Den tilsyneladende visdom i ordsprog kan ligefrem tit udtrykke fordomme og grove generaliseringer som for eksempel: *Rig enkes tårer tørrer snart* eller *Altid har kvinden svig under skød*.

Stilistiske virkemidler i ordsprog

Ordsprog er oprindeligt mundtligt overleverede, og derfor skulle de kunne huskes. Til dette formål anvendtes forskellige mnemotekniske virkemidler.

I *Æblet falder ikke langt fra stammen* bliver de fem betonedede stavelser stadig dybere: *æblet, falder, langt fra* og *stammen*. Der er altså en gliden i vokalerne fra høj til dyb, og de tre sidste dybe a'er i *langt, fra* og *stammen* udgør vokalrim, der har en særlig lydlig effekt. De lysere fortongevokaler i *æblet falder* svarer indholdsmæssigt godt til billedet af *æblet* (det unge afkom) og de dybe bagtongevokaler til *stammen* (det voksne ophav).

Rytmen i sætningen er regelmæssig med en trykstærk efterfulgt af en tryksvag stavelse, en trokæ, fem gange.

Et eksempel på bogstavrim, hvor konsonanterne går igen, findes i *Man kan ikke både blæse og have mel i munden*. I *Aprils væde er bondens glæde* rimer *væde* på *glæde*.

Enderim og rytme er meget almindelige virkemidler: *Mange bække små gør en*

stor å. Rytmen fremkommer ved, at første del (*mange bække små*) består af tre trokæer (en trykstærk efterfulgt af en tryksvag stavelse). Det er karakteristisk, at den sidste stavelse (ordene *små* og *å*) er én trykstærk stavelse frem for en trokæ. Samme rytme gentages i anden del (*gør en stor å*).

I *Stundom vokser kroget gren på lige træ* er der fem bagtungevokaler, der alle udtales som å-lyde. Der er en lille forskel i, hvor åbne vokalerne er, dvs. hvor rundede eller urundede læberne er. *Stundom* og *vokser* har åbne vokaler, mens *kroget* og *på* kun har halvåbne vokaler. Forskellen er imidlertid så lille, at hovedindtrykket er, at å-lyden går igen og lyder som vokalrim. Med vokalerne i *lige* og *træ* ryger vi helt frem i munden, og læberne bliver urundede. Hele sætningens lyd bevæger sig altså fra dybe bagtungevokaler til høje fortunevokaler. Den lydlige kontrast mellem det dybe og det høje understreger den indholdsmæssige modsætning mellem *den krogede gren* og *det lige træ*.

Rytmen i sætningen består af seks trokæer, hvor den sidste trokæ kun består af én trykstærk stavelse.

Modsætninger (antitese) er meget brugt i ordsprog. Et eksempel er *Den enes død, den andens brød*, hvor verbet *er* er udeladt, og man har to parallelle sætninger adskilt af et komma. Den ene sættes over for den anden, og døden sættes over for livet (*brød* = *levebrød*).

Sammenligninger er også almindelige i ordsprog som i *Som man sår, så høster man* eller *Hellere lille og vågen end stor og doven*. Ordstillingen er ofte ualmindelig i forhold til normalsproget og mere som i digtningen: Man rykker det vigtigste ord eller led frem i udsagnet for at betone det: *Brændt barn skyr ilden, Af børn og fulde folk skal man høre sandheden* eller *Hvad hjertet er fuldt af, løber munden over med*. Normalsætningen i det første eksempel ville være *et barn, der er blevet brændt, skyr ilden*. Det andet eksempel ville hedde: *Man skal høre sandheden af børn og fulde mennesker*, og det tredje eksempel ville være *Munden løber over med, hvad hjertet er fuldt af*.

Ordsprogs oprindelse og mundtlige udbredelse

At ordsprog oprindeligt kun var i mundtligt form, betyder, at de er anonyme sætninger. Vi ved ikke, hvem der først fandt på dem. Dette er i modsætning til aforismer og bevingede ord, der er citater, og hvor vi netop kender ophavsmanden eller kilden.

Ordsprogsgenren går ikke alene langt tilbage i tid, formodentligt før de ældste skriftsprog blev til for mindst 4500 år siden, men har også en enorm udbredelse. Alle sprogområder har ordsprog, og selv om der er forskelle i den konkrete ordlyd, så er der ofte sammenfald med hensyn til betydningen af ordsprogene områderne imellem. Dette tyder på, at folk uanset race, religion og nationalitet har gjort sig mange af de samme menneskelige erfaringer og udtrykt dem i ordsprogets kortfattede form. Naturligvis afspejler ordsprogene områdernes kultur og natur, således at der optræder *en so* i stedet for *en hyæne* i et dansk ordsprog, hvorimod der nok sjældent optræder *slud* og *hagl* i for eksempel arabiske ordsprog.

Vi kan tage et eksempel på ordsprog om kærlighed fra *Aschehougs store bog med ordsprog og talemåder fra hele verden* (ved Ole Kragh, 2000). (Når der står et land i parentes, betyder det ikke, at ordsproget stammer fra det pågældende land, men blot at ordsproget findes i det). Alle sammen siger de mere eller mindre billedligt, at kærligheden har den effekt på den elskende, at han/hun ikke kan se den elskedes fejl og mangler. *Kærlighed gør blind, men ikke stum*, siger vi i Danmark (og mange bruger nok kun den ene del: *kærlighed gør blind*). En variant er tillige noteret i samlinger fra Jylland: *Kærligheds øjne ser ingen fejl*. Sammenlign disse med følgende udenlandske ordsprog:

Kærlighed gør ikke blind, den ser blot ikke (Tyskland)

Kærlighed og blindhed er tvillingsøstre (Ukraine)

I elskerens øjne er koparrene smilehuller (Japan)

Kærlighed skjuler lyderne (fejlene) (Island)

Videreudbredelse af ordsprog via skrift

Ordsprogene kan nok være opstået uafhængigt af hinanden i de enkelte lande, men der er ingen tvivl om, at mange ordsprog er vandret fra folk til folk. Det kan være sket på uendelig mange måder, hvor folk er kommet i kontakt med andre kulturer igennem et stykke tid: udvandring af diverse art igennem tiderne, erobringer af territorier, via handelsmænd, via missionærer og kolonisatorer. Litteraturen, især de antikke tekster og Bibelen, Talmud og Koranen har naturligvis også spillet en stor rolle i forhold til udbredelsen af ordsprog.

I Det Gamle Testamente er der ligefrem Ordsprogenes Bog med masser af etiske leveråd, så som *Bedre er lidet med retfærd end megen vinding med uret*, der i øvrigt både indeholder sammenligning og modsætning, og *Hovmod går forud for fald, overmod forud for snublen*. Af det sidste kan vi genkende det ofte anvendte *Hovmod står for fald*. Ordsprogene i Ordsprogenes Bog er ikke de mest populære eller velkendte ordsprog, fordi de ofte har religiøst indhold og ikke repræsenterer den folkelige livsvisdom. Fordi de står i Bibelen for eksempel, betyder det ikke, at udtrykkene stammer derfra. Ordsprogene kan sagtens være ældre, fordi forfatterne til teksterne har brugt ordsprog, som de kendte.

At Bibelen har været med til at udbrede kendskabet til ordsprogene i den, eller at der er blevet lavet nye på grundlag af de bibelske, er der imidlertid ingen tvivl om.

Det følger kristendommens udbredelse. Kendskabet til de græske eller romerske tekster har ligeledes været medvirkende til at udbrede de klassiske ordsprog, idet græsk og latin begge var verdenssprog i hvert tilfælde for en dannet overklasse i store dele af den antikke verden. De antikke tekster blev ofte brugt som undervisningsstof både i privatundervisningen og i skoler på grund af det smukke sprog og det lærerige indhold ikke blot i antikken, men op igennem middelalderen. På denne måde er oprindeligt mundtlige og skriftlige ordsprog blevet blandet.

Ordsprogssamlere i Danmark og faste vendinger

I Danmark er Peder Laale den første, der i sidste halvdel af 1300-tallet samlede og nedskrev latinske ordsprog, som han også oversatte til dansk. Yderligere tilføjede han danske ordsprog og oversatte dem til latin. Det blev til en håndskreven samling af i alt 1206 ordsprog. Man ved ikke, hvad Peder Laale var af profession, men han har formodentlig været teolog, eftersom han var så god til latin. Efter bogtrykkerkunstens opfindelse blev samlingen trykt i bogform i 1506 med titlen *Peder Lolles Samling af danske og latinske Ordsprog*. (Der er lidt variation i måden at stave hans efternavn). Laales samling blev brugt i danske skoler i mere end 200 år, dels for at øve latin i korte, klare sætninger, dels på grund af de opdragende og almenGYldige råd i dem. I 1682 og 1687 udkom tobindsværket *Almindelige danske Ordsprog og korte Lærdomme* af filologen og præsten Peder Syv, hvori alle Peder Laales ordsprog indgik. Peder Syv tilføjede mange flere ordsprog både fra skriftlige udenlandske kilder og fra indsamlinger blandt folk i Danmark og Norden. Han behandlede også faste vendinger og lære- og levereregler og viste, hvordan mange idiomatiske udtryk er udsprunget af ordsprog. (Se indledning til Lise Bostrups *Med professorhatten på: Idiomatiske vendinger med historie*, Den Danske Sprogkreds/Forlaget Bostrup, 2020)

Et eksempel er ordsproget *At give dårer råd er som at slå vand på en gås*, der er anført i Laales samling. Med tiden bruger man ofte kun udtrykket *at slå vand på en gås*, hvilket betyder at noget preller af, men hvad der preller af, eller hvem det preller af på, må fremgå af den sammenhæng, vendingen bliver brugt i. Det har ikke nødvendigvis noget at gøre med en dåre eller tåbelig person.

I dag bruges stadig vendingen *at komme først til mølle*, men det er egentlig en del af ordsproget *Den, der kommer først til mølle, får først malet*. Denne udvikling viser en vigtig forskel på ordsprog og faste vendinger: Ordsprog har en fast grammatisk form, der ikke ændres, uanset hvor de anvendes, mens de faste vendinger tilpasses den sammenhæng, de sættes ind i. Hvis vi bruger eksemplet *at komme først til mølle*, kunne en sammenhæng være: *Billetsalget til festen starter i dag kl. 12 i skolens aula. Der er 400 billetter. Det foregår efter princippet "først til mølle"*.

Videreindsamling og systematisering

Det vil føre for vidt i denne artikel at komme ind på de mange danske sprogfolk, der har bidraget til vor viden om ordsprog. Dog bør det nævnes, at præsten og salmedigteren Nikolai Frederik Severin Grundtvig fulgte op på Peder Laales og Peders Syvs værker og udgav bogen *Danske Ordsprog og Mundheld* i 1845. Hans særlige bidrag var udover at tilføje endnu et antal ordsprog og talemåder at systematisere opstillingen af eksemplerne i forhold til sine forgængeres grundige, men noget tilfældige fremgangsmåde.

Wellerismer

Foruden de faste vendinger er der endelig en sidste gruppe vendinger, der lægger sig tæt op ad ordsprog: wellerismerne. De har fået denne betegnelse efter den fiktive Sam Weller, der er hr. Pickwicks tjener i Charles Dickens' roman *Pickwick Klubben fra 1836*. Han udtrykker sig netop i form af wellerismer.

Skæmtesprogene, som wellerismerne også kaldes i indledningen til *Aschehouns store bog med ordsprog og talemåder fra hele verden*, er som oftest komiske. En wellerisme har også en fast grammatisk form, men den adskiller sig fra de almindelige ordsprogs form. En wellerisme består altid af et citat, et ordsprog eller lignende fornuftigt udsagn efterfulgt af et "sagde X" og en eftersætning, der viser den specifikke situation, udsagnet bliver sagt i, og som giver det sagte en grotesk eller humoristisk drejning. Eksempler er: *"Dyden i midten," sagde fanden, han satte sig mellem to advokater*, *"De er sure" sagde ræven om rønnebærrene, de hang for højt* og *"Gudske lov det ikke var koen", sagde kællingen, da hendes mand døde*. Bemærk, at der bruges datid i "sagde X", fordi det sagte netop blev sagt i en given situation som er overstået. Der er ikke som ved ordsprog noget almenGYldigt eller sandt at udlede af wellerismerne. At selv djævelen fremstår dydig i forhold til advokater, at man forsmår eller taler dårligt om det, man ikke kan få, men gerne ville have, eller at kællingen hellere vil beholde sin ko end sin mand er ikke, som det skal være, og udtrykker ikke samfunds værdier. Det er snarere parodier eller vittigheder.

I øvrigt er det andet eksempel med ræven og rønnebærrene en omskrivning af en antik fabel af Æsop, og den har nok stadig en snert af morale. Den er knap så morsom, som de to andre wellerismer. Dette viser, hvor flydende grænsen er mellem disse forskellige, folkelige genrer.

Opsummering

Gamle ordsprog bruges stadig i dag til at udtrykke en rammende og almenGYldig livsvisdom, der passer til en specifik situation. Ordsprog er sætninger med en fast grammatisk form, der ikke ændres, men gentages på nøjagtig den måde, udsagnet kendes. Herved adskiller ordsprogene sig fra faste udtryk, der sættes ind i en sammenhæng.

Wellerismer har også en fast form, men den er en anden end ordsprogenes, og wellerismer udtrykker ikke en samfundsværdi, men er snarere komiske.

Ordsprogene er lette at huske, fordi de er korte og koncise og gør brug af forskellige mnemotekniske virkemidler som enderim, bogstavrim, ombytning af ordenes stilling og rytme. Ordsprog indeholder ofte modsætninger eller sammenligninger. Ordsprog findes i alle kulturer, men med variationer i ordlyden og ofte med lokalkolorit, der afspejler det pågældende sprogområdes kultur og natur. Budskabet i de ordsprog, der går igen i mange kulturer, er dog som oftest det samme.

“Dyden i midten,” sagde fanden, han satte sig mellem to advokater.
Illustration af Gert Ejton.

Ordsprog er anonyme. Vi ved ikke, hvornår de først blev sagt og af hvem, fordi ordsprogene oprindeligt er mundtligt overleveret og er vandret fra folk til folk i årtusinder, indtil skriften og senere bogtrykkerkunsten forevige dem og videreudbredte dem i skriftlig form. Egentlige indsamlinger af ordsprog finder først sted i middelalderen.

I Danmark er samleren Peder Laale, som formodentlig var teolog, den første, der nedfældede latinske ordsprog fra den klassiske litteratur og oversatte dem til dansk. Yderligere tilføjede han danske ordsprog til samlingen af latinske og oversatte dem til latin. Laale skrev alle ordsprogene i hånden, og samlingen blev først trykt mere end 150 år senere i 1506.

Filologen og præsten Peder Syv arbejdede senere videre på Laales samling, og Peder Syvs tobindsværk udkom på tryk i 1682-87. Indsamlingen og systematisering af ordsprogsforskningen fortsatte med blandt andre præsten og salmedigteren N. F. S. Grundtvig, der skrev et værk om ordsprog i 1845.

Karin L. Sigurskjold er cand. mag. i engelsk og oldtidkundskab og suppleant i Den Danske Sprogkreds' bestyrelse.

Hvor mange bogstaver er ø, ö, oe og æ?

Historien om de danske ø-er

Af Lise Bostrup

Udviklingen af bogstavet ø

En kombination af to tegn kaldes en ligatur, og i de ældste danske håndskrifter, som stammer helt tilbage fra 1100- og 1200-tallet, blev ø-lyden noteret som en ligatur af *oe*, hvor *e*'et nogle gange blev slynget ind i *o*'et, og andre gange blev markeret med en lodret eller vandret streg gennem *o*'et.

Med bogtrykkerkunstens indførelse kom der endnu en variant til: et lille *e* placeret oven over *o*'et, og denne kombination blev ret hurtigt forsimplet til tegnet *ö* med to prikker. Det oprindeligt danske gennemstregede ø blev ikke afskaffet, men den lodrette streg blev ændret til en skråstreg. Formen *ø* blev primært anvendt på tryk, det gennemstregede ø blev primært anvendt i håndskrift.

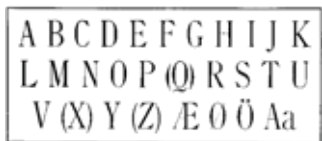
Opdelingen af ø i to forskellige bogstaver

I midten af 1700-tallet argumenterede en sprogforsker ved navn Jens Pedersen Høysgaard for at bruge *ø* og *ö* som to forskellige bogstaver, der repræsenterede to forskellige lyde. Han skelnede mellem et lyst *ø* som i præsensformen af verbet *dør* (*Blomsterne dør, hvis de ikke får vand*) og et mørkt *ö* som i substantivet *en dör* (*Luk så den dör!*).

Det lykkedes ikke Høysgaard at vinde ret mange tilhængere for dette synspunkt, men i begyndelsen af 1800-tallet tog sprogforskeren Rasmus Rask (1787-1832) tanken op. Rasmus Rask havde i 1814 vundet en pris på Københavns Universitet for sin *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, hvor han opponerede mod den tyske filolog og folkemindeforsker Wilhelm Grimms opfattelse af, at dansk var en germansk dialekt på linje med f.eks. plattysk. Rasmus Rask vendte blikket mod nord og søgte at påvise, at det danske sprog havde udviklet sig fra et fælles oldnordisk sprog, der bedst kunne studeres i de ældste islandske dokumenter. Han skabte hermed grundtesen i de følgende 200 års sproghistoriske forskning.

Også i debatten om, hvordan man bedst kunne repræsentere den halvhøje rundede vokal på skrift, valgte Rask et nordisk synspunkt. Hvor bogstavet *ö* kaldes *o* med omlyd og alfabetiseres under *o*, talte Rasmus Rask for, at lyden skulle beskrives uafhængigt af *o*, og inspireret af Høysgaard burde den noteres som hele to selvstændige bogstaver og placeres sidst i alfabetet, først *ø* og så *ö*.

Svend Grundtvig fattede sympati for etableringen af to ø'er, og han gennemførte en skelnen mellem *ø* og *ö* i *Dansk Retskrivningsordbog* fra 1870 og *Dansk Haandordbog* fra 1872.

Skolelæreren Julie Heins' Hanebogen. Læsebog med Billeder fra 1890 indeholdt en oversigt over det danske alfabet, hvor bogstaverne ø og ö er opført som to selvstændige bogstaver. Bogstaverne q, x og z er i parentes, fordi de kun bruges i fremmedord og derfor ikke anses for at være "rigtige" danske bogstaver.

Højskolebevægelsen

De konservativt indstillede kredse i Danmark rystede på hovedet af brugen af de to ø'er, men højskolebevægelse anvendte opdelingen i ø og ö, ligesom man brugte små begyndelsesbogstaver i substantiverne og droppede *aa* til fordel for *å*, længe inden det blev indført i dansk retskrivning.

Da bevægelsen i 1894 udgav sin første sangbog, stod der *Sangbog for den danske folkehøjskole* med ö på forsiden, og på titelbladet blev trykkestedet angivet som *København* med ø. De to forskellige ø'er blev anvendt i 70 år, altså helt frem til den 15. udgave i 1964.

Brugen af ø og ö er inkonsekvent

Systemet for brugen af ø og ö i *Højskolesangbogen* var imidlertid ikke konsekvent. I alle *Højskolesangbogens* 19 udgaver bruger man det moderne gennemstregede ø foran konsonanter som *s*, *t*, *d*, *l* og *n*, der artikuleres foran i munden. Det ses i sange som

I østen stiger solen op af B.S. Ingemann.
Slumre sødt barnlille! af Anton Andersen.
På søndag aften kommer hun af Carl Ploug.

Alle sange med diftongerne *øj* og *øv* staves i samme tidsrum med ö:

Langt højere bjerge så vide på jord af N.F.S. Grundtvig.
Liflig fløjte Vælsklands nattergale af Carl Ploug.
Siig, er det lövfaldstider af Johan Skjoldborg.
Nat sövn og slum og sang, far vel af Thomas Kingo (*sövn* med ö i indholdsfortegelsen, *sövn* med ø i teksten i 4. udgave fra 1902).
Er ugens slid end nok så slemt og fuldt af vrövl og had, / på søndag aften alt er glemmt / fra På søndag aften kommer hun af Carl Ploug.

Der er faktisk ret stor forskel på udtalen af *øv* i *løvfald*, *sövn* og *vrövl*, men alle varianter er markant mørkere end de relativt lyse ø'er i *østen*, *sød* og *søndag*.

Mindre konsekvent er noteringen af et kort ø i forbindelse med *r*. Fra 1894 til 1939 skrives *mørk* med ø, i 13. og 14. udgave fra 1939 og 1951 med ö, og herefter igen med ø:

Du nat hin mørke forgangen er (1. udgave 1894) af Hans Christensen Sthen.
Den mörke nat forgangen er (2. -12. udgave)
Den mörke nat forgangen er (13. -14. udgave) (1939 og 1951).
Den mørke nat forgangen er (15. udgave 1964 og følgende udgaver).

Ord med et langt ø som *røst* og *høre* skrives med ø i alle udgaverne frem til den 15. udgave i 1964.

Det danske ö afskaffes

Med retskrivningsreformen i 1948 var det slut med at skelne mellem ø og ö i danske ord, og fra den 15. udgave af *Højskolesangbogen* i 1964 anvendes det gennemstregede ø konsekvent og overalt.

Oe lever et stille eksotisk liv

Formen *oe* har aldrig været en officiel del af den dansk retskrivning. Den eksisterer dog alligevel i ordet som *boeuf* på restauranternes spisekort og i kokebøger, – og så kan vi finde den i navne. Navnet på den mand, der skrev den danske nationalsang *Der er et yndigt land* staves i dag næsten konsekvent med *oe* og alphabetiseres under *o*.

Forlaget Gyldendal udgav digtsamlingen *Digte 1803* i 1966 og i 2019. I den første udgave blev digterens navn stavet Øhlenslæger med ø og æ, i anden *Oehenschläger med oe og ä*.

Anmeldelser

Use it or lose it

Banebrydende disputats om sproglig påvirkning

Af Lise Bostrup

Det stod ikke skrevet i kortene, at Henrik Gottlieb en dag skulle stå på Københavns Universitet og forsvare en doktordisputats, da han blev født i København i 1953.

Som ung brugte han tiden på ganske andre ting end at studere, og han boede i en årrække i et kollektiv på Christiania. Han begyndte sent at studere, og først i 1990 kunne han som 37-årig have skrevet cand.mag. på sit visitkort, hvis han altså havde været typen, der kunne finde på at gå med visitkort.

I 1998 indleverede han en ph.d.-afhandling om tekstning, oversættelse og idiomer, og den 11. november i år forsvarede han sin disputats *Echoes of English. Anglicisms in Minor Speech Communities with Special Focus on Danish and Afrikaans* på Københavns Universitet.

Et forsvar for en doktorafhandling er en ganske lang forestilling. Henrik Gottliebs forsvar begyndte klokken et, og efter hans egen præsentation af disputatsen fik tre opponenter ordet, og først lidt over fem kunne 50 lettere mørbankede tilhørere hvile ørerne og slappe af med et glas vin og et par pindemadder på Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, hvor Gottlieb er ansat som lektor.

Disputatsens overordnede emne

Henrik Gottliebs disputats handler om forskellige typer engelsk påvirkning af mindre sprog. Ideen med at sammenligne den engelske indflydelse på dansk og det sydafrikanske sprog afrikaans virkede ikke indlysende. Afrikaans er et blandingssprog, hvori der indgår ord og strukturer fra den hollandske kolonimagts sprog samt engelsk, tysk, fransk, malajisk, som bl.a. tales i Malaysia, og flere af de afrikanske sprog.

Afrikaans opstod som et talesprog, og der var og er stadig store forskelle i sproget i de forskellige områder, hvor det tales. I 1925 blev sproget formaliseret som skriftsprog og gjort til et officielt sprog i Sydafrika, og i dag er det et af 11 officielle sprog i Sydafrika. I mange tilfælde fungerer det imidlertid kun som "hjemmesprog", altså et sprog, der bruges i familien, mens man bruger engelsk i skolen, på arbejdspladser og i offentlig kommunikation. En sådan reduktion af brugen af et sprog anses for at være første fase i en afviklingsproces, selv om det stadig er modersmål for 6,3 millioner mennesker.

Det er indlysende, at afrikaans er mere truet af engelsk, end dansk er, men det forekommer mig ikke indlysende at sammenligne dansk med et hollandskpræget sprog i Afrika med rødder i kolonialismen.

Beskrivelsen af den engelske påvirkning af det danske sprog

Det, der gør Henrik Gottliebs disputats interessant for os i *Sprogkræsen*, er hans meget originale og grundige gennemgang af den engelske påvirkning af det danske sprog i dag.

Den flittige læser af *Sprogkræsen* vil nikke genkendende til dette, for allerede i det allerførste nummer af *Sprogkræsen*, altså i 2018, bragte vi en artikel af Henrik Gottlieb, der på det tidspunkt stadig arbejdede på disputatsen. Artiklen hed *Engelsk og tysk påvirkning af dansk*, og den var baseret på disputatsens kapitel 7 *From Germanism to Anglicisms: Shifting loyalties in Danish*.

Her sammenlignede Henrik Gottlieb den tyske og den engelske påvirkning af det danske sprog, og han skelnede mellem to grupper låneord:

1) Ord, der kommer ind i sproget som betegnelser for nye fænomener, der endnu ikke findes i sproget som f.eks. *computer*, *bits* og *bytes*.

2) Ord, der kommer ind i det danske sprog og enten fungerer som synonyme til allerede eksisterende ord eller skubber nogle etablerede ord ud i glemslens mørke. Henrik Gottlieb viste, hvordan en række ord i det danske sprog, der er kommet ind i det danske sprog fra tysk for at dække nye fænomener, nu får synonyme på engelsk. Eksempler på dette er: *event* for *begivenhed*, *rollemodel* for *forbillede*, *relation* for *forhold*, *job* for *arbejde*, *copyright* for *ophavsret*, *make up* for *sminke*, *guide* for *rejseleder*, *invitere* for *indbyde* og *designer* for *formgive*.

Eksempler på anglicismer i ordstoffet

Gottliebs disputats indeholder mange interessante tabeller og ordlister, bl.a. et indeks over ca. 1200 anglicismer i moderne dansk. Her er nogle eksempler på det, Henrik Gottlieb (tv) svarer på opponenterens spørgsmål under disputatsforsvaret den 29. oktober 2021 på Københavns Universitet. Foto: Lise Bostrup. han kalder semantiske lån, altså ord, der har eksisteret længe i det danske sprog, men som i de senere år har fået tilføjet en ny betydning:

at abonnere på (at være enig i), *at adressere* (at omtale), *en artist* (en sanger/sangerinde), *at overhøre* (at høre vs. tidligere at ignorere), *pigevenner* (veninder), *at ryste hænder* (at give hinanden hånd), *at sætte noget på hold* (at udsætte noget), *at tænke* (at tro/at synes).

Henrik Gottlieb (tv) svarer på opponenterens spørgsmål under disputatsforsvaret den 29. oktober 2021 på Københavns Universitet.

Foto: Lise Bostrup.

Eksempler på påvirkning af navnestoffet

Der findes også et helt kapitel om, hvordan navnestoffet er blevet påvirket i Danmark, så de mest populære drengenavne i begyndelsen af 1900-tallet Christian, Peter og *Hans* ikke findes på den moderne liste over de 10 mest populære drengenavne i dag. Her er det *William*, *Noah* og *Lucas*, der indtager de første tre pladser.

Anbefaling

Gottliebs disputats er med sine 511 tætbeskrevne sider en stor mundfuld, men det lønner sig at "tage et seriøst kig" på den, for den er en guldgrube, hvad angår eksempler og forklaringer.

Henrik Gottliebs disputats: *Ehoses of English. Anglicisms in Minor Speech Communities – with Special Focus on Danish and Afrikaans* er skrevet på engelsk og udkommet på det tyske forlag Peter Lang i 2020.

Henrik Gottliebs artikel *Engelsk og tysk påvirkning af dansk* stod i *Sprogkræsen* 1, 2018, og den 2. marts 2022 holder han foredrag og lægger op til debat om den engelske påvirkning af dansk i Den Danske Sprogkreds' regi.

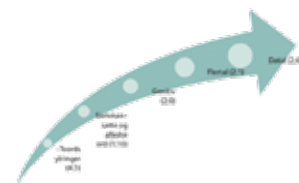
Henrik Gottliebs disputats kan bestilles i de danske boghandler og gennem Saxo.com.

Kønsroller og kønssprog til debat

Pernille Ipsen har syv mødre, og alle hendes syv mødre passede hende og legede med hende på skift i hendes tidlige barndom. Forklaringen er den, at Pernilles biologiske mor, Sanne Ipsen og seks andre kvinder, der havde mødt hinanden på kvindelejren på Femø, dannede et kvindekollektiv i et gammelt hus i Københavns centrum i 1971. Kønsrollerne blev sat til debat, og sproget måtte også revideres for at passe til den nye virkelighed. Pernille Ipsen fortæller om sit liv og sin bog på et møde i Den Danske Sprogkreds den 20. januar (Se kalenderen på s. 32.)

Pernille Ipsen: *Et åbent øjeblik. Da mine mødre gjorde oprør*, Gyldendal 2021.

Børns udvikling af forskellige sproglige fænomener. Figur fra *Børns sprogtegnelse* s. 118.

Børns sprogtegnelse Ny lærebog i sprogtegnelse' for pædagoger

Børns Sprogtegnelse. Sproglig udvikling hos danske børn i alderen 0-6 år er et ganske ambitiøst værk, der ifølge forordet bl.a. kan anvendes i undervisning i sprogtegnelse på pædagoguddannelsen og som indføring i sprogtegnelse på fag som audiolingvistik, interkulturel pædagogik, dansk som andetsprog, lingvistik, audiologi, pædagogik og psykologi. Bogen er skrevet af 13 forskellige primært yngre forskere og redigeret af Laila Kjærbæk, der er lektor i sprogtegnelse ved Institut for Sprog og Kommunikation på Syddansk Universitet, og Ditte Boeg Thomsen, der er postdoc ved Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier på Københavns Universitet.

Artiklerne i *Børns Sprogtegnelse* er meget pædagogiske og forsynet med god grafik, der f.eks. viser, hvornår børn typisk tilegner sig de forskellige sproglige træk.

Nogle af afsnittene er forsynet med opgaver, som man kan prøve at løse, og efterfølgende kan man sammenligne sine svar i et afsnit med korrekte svar bag i bogen. I en opgave skal man f.eks. gøre rede for, hvor meget man kan forstå af sætningen *Blisken gorpede den freperede nuf* og hvorfor, og på s. 303 finder man en grundig grammatisk analyse af teksten.

På s. 309-330 finder man en samling af centrale begreber med forklaringer. Her kan man f.eks. læse om forskellen på overgeneralisering og undergeneralisering. Overgeneralisering er f.eks. når barnet har lært ordet *tiger* og begejstret råber *tiger! tiger!* når det ser et billede af en *løve* i en børnebog, og undergeneralisering optræder, når barnet kender sin mosters lille, hvide kat og afviser, at det store, grå dyr, der lusker rundt ved skraldespandene også er en kat. Begreber som over- og undergeneralisering indgår i det analyseapparat, som de studerende må have, for at de kan planlægge, hvordan de enkelte børns sprogtegnelse bedst kan støttes.

Børns sprogtegnelse. Sproglig udvikling hos danske børn i alderen 0-6 år, Frydenlund Academic, 2021.

Dansk i samspil

Det 5. bind i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs sproghistorie er farverig og underholdende, men ret ahistorisk.

At Lise Bostrup

Dansk i samspil, som er det 5. bind af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs *Dansk sproghistorie*, handler om brugen af det danske sprog i udlandet og udenlandske sprog i Danmark. Redaktionen af det 380 sider lange værk har sammensat en perlerække af vidt forskellige, farverige kapitler om så forskellige emner som det danske sprog i Dansk Vestindien, grønlandsk og dansk i Grønland, polsk hos roepolakkerne på Lolland og dansk blandt sønderjyder i Slesvig. Det er bestemt ikke kedeligt at læse *Dansk i samspil*, og de mange flotte illustrationer og billedtavler fastholder en, så man ikke kan lægge bogen fra sig, før man har fået den bladret igennem til sidste side.

Spørgsmålet er så bare, om ikke redaktøren, Ebba Hjorth, er kommet til at smide barnet ud med badevandet i bestræbelsen på at lave dette letlæste mammutværk. De mange små kapitler, der beskriver vidt forskellige problemstillinger knyttet til helt forskellige historiske perioder og sociale forhold, kommer let til at give et falsk indtryk af parallelitet og ligeværdigt samspil. Vikingerne berigede det engelske sprog med mange danske ord. Siden 2. verdenskrig er det englænderne, der beriger vores sprog med deres ord. Lige for lige, når venskab skal holdes. Samspillet fungerer perfekt. Eller gør det?

Karen Margrethe Pedersen, der har skrevet kapitlet om dansk i Sydslesvig, har tydeligvis haft sine betænkeligheder ved det historieløse koncept og forklarer:

Det er et kunstgreb at beskrive det danske sprogs historie i Sydslesvig som dansk uden for Danmark fordi området har hørt til det danske rige indtil 1864.

Ja, det er ret kunstigt, og det er nok ikke en beskrivelse, der vinder tilhængere blandt det danske mindretal syd for grænsen. På samme måde er der også noget kunstigt ved at beskrive dansk i Norge som dansk uden for Danmark før 1814. Vi må da vist hellere få pillet ham den norske komediedigter ned fra piedestalen foran Det kgl. Teater.

Mon ikke redaktionen af Sproghistorien kunne have undgået de mange kunstige kunstgreb, hvis man havde valgt en kronologisk struktur og brugt sprogets, og ikke Danmarks nuværende grænser som udgangspunkt.

Dansk i samspil. Dansk Sproghistorie bd. 5. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 2021. Det 6. og sidste bind i Dansk Sproghistorie udkommer den 25. februar 2022.

Illustration af Gert Ejton.

Er du sprogkræsen? Er vi begyndt at tænke for meget?

På Bogforum uddelte medlemmerne af Den Danske Sprogkreds nogle kort med et billede af en lille mand, der var helt oppe i det røde felt af arrigskab over sproglige unoder. På bagsiden kunne folk notere, hvilke unoder der irriterede dem mest.

Det emne, der blev nævnt flest gange, var den meget frekvente brug af verbet *tænke*.

Verbet *tænke* er ikke nyt. Nogle forskere mener, at det er kommet ind i det danske sprog fra det tyske *denken* i middelalderen, andre, at det kan føres helt tilbage til det oldnordiske *þekkja*.

Hvorfor hidser folk sig så pludselig op over dette verbum og skriver, at hårene rejser sig på deres hoveder.

En specifik brug af verbet *tænke*

Sagen er, at det ikke er ordet *tænke* i sin sædvanlige brug, der får folk til at hidse sig op. Der er ingen, der får røde knopper, hvis de hører sætninger som *Jeg tænker på dig*, *Jeg har brug for at tænke lidt over det*, *Han tænker kun på sig selv* og *Jeg kunne godt tænke mig en tur til Spanien*. Det er kun konstruktioner, hvor der bruges *tænke* i stedet for verberne *tro* og *synes*, der skaber irritation.

Tro og synes

Der er forskel på udsagnene *Jeg tror*, *Freja er smuk*, og *Jeg synes*, *Freja er smuk*. I det første tilfælde har den talende ikke set Freja endnu, og i det næste har personen set hende og har dannet sin egen mening om hendes udseende. Udsagn med *tror* handler om noget objektivt. Hvis man siger *Jeg tror*, *det bliver regnvejr i morgen*, kan man næste dag konstatere, om man fik ret.

Udsagnet *Jeg synes*, *det er dårligt vejr* kan ikke benægtes. Man kan sige *Det synes jeg ikke*, men det kan jo godt være, at regnvejr er godt for dem, der er bekymrede for, at deres græsplæne ikke får vand nok, mens andre, der havde tænkt at tage på stranden, synes, at det er et møgvejr.

Det engelske ordforråd mangler ord

Forskellen mellem *tro* og *synes* har i årevis været en del af undervisningen i dansk for udlændinge. Danskere tror ofte, at det danske sprog er et ordfattigt sprog, men mange sprog, heriblandt engelsk, har ikke verber, der dækker forskellen på *tro* og *synes*, men bare verbet *think*, og det overfører de så til dansk. *Jeg tænker*, *Freja er smuk* kan både betyde, at vedkommende *tror* og *synes* det. *Jeg tænker*, *det bliver regnvejr*. *Jeg tænker*, *det er dårligt vejr*. Udlændinge må lave alenlange indsætningsøvelser med de to verber, før de lærer det, men måske kan vi lærere snart spare os besværet, for mange danskere er godt i gang med at forsimple vores ordforråd på dette felt.

Dansk Sprognævns nyordsliste 2021

Af Lise Bostrup

Dansk Sprognavn offentliggjorde mandag den 22. november en liste over 10 ord, der har karakteriseret året 2021. Inspirationen fra de amerikanske medier er til at få øje på.

De valgte ord er:

antivaxxer: en person, der er modstander af vacciner. Ordet, der er indlånt fra engelsk, bruges på dansk primært om personer, der ikke vil lade sig vaccinere mod corona.

prepper: en person, der forbereder sig til dommedag ved at anskaffe sig store lagre af mad, medicin eller andre fornødenheder. Ordet er afledt af det engelske verbum *to prepare*.

coronapas: dokumentation for, at man er vaccineret mod corona, har været smittet med corona eller er testet negativ for nylig og dermed ikke kan smitte andre.

reboarding: at vende tilbage til sin arbejdsplads f.eks. efter en nedlukning pga. corona. Ordet er afledt af det engelske verbum *to board*, som man f.eks. bruger om at stige ombord i et fly før afgang.

ventesorg: sorg, man kan føle før et forestående tab. Ventesorg opstår ofte blandt pårørende til dødeligt syge mennesker. Ordet er en fordanskning af det engelske *anticipatory grief*.

kropspositiv: en positiv indstilling til sin krop. Ordet er en dansk oversættelse af det engelske *body positive*, der bruges som et slagord mod dyrkelsen af skønhedsideal, der er knyttet til hudfarve, fedtprocent, muskelmasse eller handicap.

croptop: en kort bluse, som ikke når helt ned til navlen. *Croptoppe* er især populære blandt ganske unge piger, og der har været debat om, hvorvidt de skulle forbydes i folkeskolen.

deplatforming: det at fratage nogle personer muligheden for at komme til orde f.eks. i medierne eller på digitale platforme. Det er bl.a. blevet brugt i forbindelse med debatten om det rimelige i, at det sociale netværk Twitter fjernede Donald Trumps profil.

ableisme: diskrimination af handicappede personer ved at reducere dem til deres handicap. Det er et udtryk for *ableisme* at sige *de blinde* i stedet for at sige *mennesker med synshandicap*.

Arne-, arne- navnet Arne som førsteled i en sammensætning er det eneste af Sprognavnets 10 ord, der er dannet i Danmark. Ordet bruges i forbindelse med muligheden for, at ældre mennesker, der har været på arbejdslivet i over 44 år, fra 2022 får mulighed for at få førtidspension (*Arnepension*). Navnet har været meget populært, men gives i dag sjældent til små drenge. Navnet har en vis social slagside som f.eks. også *Brian* og *Kenneth*.

Ordet prepper er med på nyordslisten.

Te og kaffe

Af Poul Sørensen

Te

Der er blevet drukket te i flere tusinde år i Kina, som er teens hjemland.

De første prøver på kinesisk te blev bragt til Europa af portugisiske missionærer i 1500-tallet.

I 1600-tallet bragte hollandske handelskibe kinesiske teer i større mængder til Europa.

Hollænderne stavede te med et indskudt -h-: *thee*, en stavning som er bibeholdt i moderne nederlandsk.

Te kom til Danmark i sidste halvdel af 1600-tallet fra Holland. Det er forklaringen på, at te på dansk af nogle stadig staves *the*.

Dansk Sprognavn holder dog fast i, at *te* har været den korrekte stavemåde siden 1872, som er året for første udgave af Retskrivningsordbogen.

A.C. Perch's Thehandel i København, oprettet i 1835, holder stædigt fast i stavemåden 'the', en stavemåde som menes at forlene denne drik med en særlig aura af at være en ædel drik, som derfor må behandles med respekt.

Enstavelsesordet *te* er gengivet efter sydkinesisk *té*.

Det kinesiske ord *te* er gået videre til alverdens sprog med små stavemæssige variationer.

Særligt englænderne tog drikken til sig i en grad, så at man forbinder tedrikning med noget typisk engelsk (*Five o'clock Tea*).

I kolonitiden begyndte englænderne teproduktion i stor stil i Indien.

Darjeeling for foden af Himalayabjergene blev således et kendt dyrkningsområde for te.

Også Ceylon, der nu kaldes Sri Lanka, blev et kendt sted for teproduktion.

Te kom til Danmark før kaffe, men kaffe endte alligevel med at blive Danmarks nationaldrik.

På global basis drikkes der dog mere te end kaffe.

Ludvig Holberg priste teen som en drik, "der tillader borgerskabets fruer at gøre ti visitter på én dag uden at vende berusede hjem."

H.C. Andersen omtaler tedrikning i flere af sine eventyr.

Eventyret *Tepotten* (1863) kan godt kaldes en lignelse om at blive et menneske med et levende hjerte, som banker for andre.

Tepotten og kaffekanden.
Illustration af Jopie von Horn, 2021.

Kaffe

“Jeg havde en farm i Afrika ved foden af bjerget Ngong”.

Sådan lyder den første linje i “Den afrikanske farm” (1937) af Karen Blixen.

Få sider henne i den berømte bog skriver forfatterinden: “Vi dyrkede kaffe på min farm.”

Sandt nok stammer kaffeplanten fra Afrika, men kaffedrikning har sit udspring på Den arabiske halvø. Udskeibningshavnen Mokka i det nuværende Yemen har givet navn til mokka-kaffe.

Før kaffedrikningens tid nød araberne en varm alkoholisk drik, kaldet *kahwa*. Det var en opvarmet vin smagt til med forskellige krydderier, en drik som minder om den gløgg, som vi efter svensk forbillede nyder i julemåneden.

Da araberne begyndte at drikke kaffe, brugte de ordet *kahwa* om den nye alkoholiske drik.

Ordet *kahwa* i den gamle betydning var nemlig blevet ledig, fordi Muhammed havde forbudt alkoholiske drikke.

Det arabiske ord *kahwa* bruges i nogle sprog om kaffe, hollænderne kaldte dog drikken *koffie*, et ord, som mange sprog tog til sig i en lignende, afledt form.

Det danske ord *kaffe* er vel indlånt via tysk *Kaffee*.

I et interview for nylig i lokalavisen kaldte en 100-årig dame sig en *kaffesøster*, et udtryk som signalerer, at kaffedrikning hos os gerne er forbundet med hyggesnak.

I Orienten bliver kunderne budt indenfor i butikkerne til en kop tyrkisk kaffe, som er en sød krydret kaffe, serveret i små kopper.

Kaffe er i Orienten også en salgsfremmende drik.

I mange kirker er der kirkekaffe efter gudstjenesten.

Kaffe må siges at være den danske nationaldrik.

Men kaffe må også være den mest populære drik i hele verden.

Tak for kaffe!

Svarene på opgaven

Har du styr på homonymerne? s. 31

1. brød brød 2. både både 3. rede rede 4. roser roser 5. smed smed 6. tunge tunge 7. stille stille 8. rige rige 9. rev rev 10. knager knager 11. sukker sukker 12. tyve tyve.

Har du styr på homonymerne?

Af Ingelise Hallengren

Homonymer er to forskellige ord, der tilfældigvis har samme form. Substantivet (*et*) *dyr* og adjektivet *dyr* udtales og staves ens, men har vidt forskellig betydning. Nogle ord er kun grafiske homonymer, der staves ens, men udtales forskelligt som f.eks. bogstavrækken *s-i-g*, som kan være imperativ af *at sige* (*sig mig, hvad har du egentlig gang i?*) og det reflektive pronomen *sig* (*hun har dummet sig*).

Andre ord er fonetiske homonymer, der lyder (næsten) ens, men er helt forskellige som *et lege* (f.eks. *sengeleje*) og *at lege* (f.eks. *at lege skjul*).

Indsæt de manglende ord og se løsningen på side 28.

1. Kunne Frederik lide kartofler? Ja, men *brød brød* han sig ikke om.
2. Var der også skibe på udstillingen? Ja, der var _____ og skibe.
3. Det er forår, og solsortene har travlt med at gøre deres _____.
4. Anni kan ikke fordrage violer, men _____ hun.
5. Den stærke _____ ambolten ud gennem vinduet.
6. Hvis I tager leverpostej, flæsketegen og sylten, så kan jeg selv bære den _____.
7. Vi skal ikke vække oldemor, men _____ tingene på plads.
8. Uden kasinoer ville Monaco ikke være det _____, det er.
9. Mette svømmede ved koraløen, da et _____ hendes badedragt i stykker.
10. Der er en frygtelig larm i entreen, fordi de nye _____.
11. Jeg er på slankekur, og det går fint med at spise mindre til måltiderne, men _____ jeg efter.
12. Da hun så det ribbede hus, udbrød hun: “Her må have været mindst _____!”

Den Danske Sprogkreds' program

januar - september 2022

- Torsdag den 20.1. kl. 19-21 **Feministisk sprog** med forfatteren Pernille Ipsen, der voksede op i et rødstrømpekollektiv og nu er aktuel med erindringsbogen *Et åbent øjeblik: Da mine mødre gjorde noget nyt*. Kulturstationen i Vanløse.
- Mandag den 21.2. kl. 19-21 **Den internationale Modersmåldag** med sange om det danske sprog med skuespilleren og forstanderen på Den Internationale Højskole, Søren Launbjerg. Kulturstationen i Vanløse.
- Onsdag den 2.3. 19-21 Henrik Gottlieb fortæller om **den engelske påvirkning af det danske sprog** med udgangspunkt i sin disputats.
- Onsdag og torsdag den 16.-17.3. Sprogkredsen deltager i **Lærfest** i Bellacentret
- Onsdag den 23.3. kl. 19-20.30 Digitalt møde om **forældres muligheder for at påvirke børns sprogtilegnelse** med Justin Markussen-Brown.
- Onsdag den 9.4. kl. 19-21 Forfatteren Knud Lindholm Lau og Lise Bostrup taler om **nazisternes retoriske sprog** i Tyskland og Danmark på Kulturstationen i Vanløse.
- Onsdag og torsdag den 27.-28.4. Sprogkredsen deltager i **Lærfest** i Aarhus.
- Søndag den 14.8. Sprogkredsen fejrer **5 årsjubileum** og overrækker **Svanepriisen** og **Ællingepriisen** på Kulturstationen i Vanløse.
- Fredag-lørdag den 16.-17.9. Sprogkredsen deltager med en stand og foredrag i festivalen **Sprogense i Bogense**.

Sprogkredsen afholder uformelle medlemsmøder og møder i Sprogkredsens arbejdsgrupper, og der udsendes interne nyhedsbreve til medlemmerne efter behov.

Medlemskab i Den Danske Sprogkreds koster 250 kr. om året og inkluderer fire numre af *Sprogkræsen*, et eksemplar af Sprogkredsens årlige udgivelse og gratis adgang alle arrangementer. Et abonnement på *Sprogkræsen* koster 300 kr. pr. år.

Den Danske Sprogkreds
Herlufsholmvej 11, 2720 Vanløse, 26 71 78 37
www.DenDanskeSprogkreds.dk / Facebook: Den Danske Sprogkreds